

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Pärandtehnoloogia rahvusliku tekstiili eriala

Ene Koppelmann

TRADITSIOONILISTE VÕTETEGA VALMISTATUD SETO NAISTEKASUKAS

Lõputöö

Juhendajad:

Ave Matsin, MA

Made Uus, BA

Viljandi 2023

Resümee: traditsiooniliste võtetega valmistatud Seto naistekasukas

Töö jaguneb kaheks peatükiks. Esimene peatükk keskendub Setomaale kui piirkonnale laiemalt. Peatükis on kirjeldatud ja analüüsitud muuseumites olevaid naistekasukaid. On välja toodud paelte erinevused mustrites, värvides ja hulgas. Teises peatükis kirjeldatakse Seto naistekasuka praktilist läbitegemist, mille puhul on kasutatud Seto kasukatele iseloomulikke töö- ja kaunistusvõtteid.

Praktilise poole pealt valmis Seto naistekasukas, millele kulus 10 lambanahka, umbes 6,5m tumepunast poepaela ja 0,5m heledamat poepaela. Seto naistekasukate juures on materjalidena kasutatud lambanahku (ühe kasuka juures on kasutatud lisaks ka veisenahka), poepaelu ja linast niiti. Õmblemisel on kasutatud terasega õmblust ja üleloomispistega ühendusõmblust.

Märksõnad: Seto naistekasukas, Seto kasukas, traditsiooniliste võtetega õmmeldud kasukas, kasukas, lambanahkne kasukas,

Abstract: The making of a Seto women's sheepskin coat, using traditional methods

The thesis contains of two chapters. The first chapter focuses on Setomaa area as a whole. Described and analysed are the womens sheepskin coats. In the second chapter, the process of making a Seto womens sheepskin coat, using traditional methods, is described. Setomaa is an area in Estonia, divided by the national border of Estonia and Russia. On the Estonian side, Setomaa lies in South-East Estonia. The main focus when making a sheepskin coat is on different decorative techniques. Differences in the patterns, colors and amounts of ribbons used are described in the thesis. A lot was learned during the process of making a sheepskin coat. It was the authors first experience with so many skins used in making of a single item. The author learned a lot through mistakes made and these experiences can be used with making the next coat. For example, how to take into account the natural unique characteristics of skins when placing the pattern pieces. For the sheepskin coat made during the thesis, 10 sheepskins, around 6,5 metres of dark red and 0,5 metres of light red ribbon were used. Traditionally, sheepskin (in one case also cowhide), bought ribbons and linen was used in the making of Seto womens sheepskin coats.

Keywords: sheepskin coat, lambskin coat, sheepleather coat, traditional coat, Seto coat, fur coat, women coat, furcoat

Sisukord

Resümee: traditsiooniliste võtetega valmistatud Seto naistekasukas.....	2
Abstract: The making of a Seto women's sheepskin coat, using traditional methods.....	2
Sissejuhatus.....	4
Metoodika.....	6
1. Seto kasukad.....	8
1.1 Etnograafilised kasukad.....	10
1.2 Kasutatud materjalid.....	20
1.2 Lõiked.....	21
2. Praktiline töö - Seto kasuka õmblemine.....	22
Analüüs.....	33
Kokkuvõte.....	34
Mõistete seletusi.....	35
Allikad.....	36
Kirjalikud allikad.....	36
Esemelised allikad.....	37
LISA 1. Tööriistad ja -materjalid.....	38
1.1 Tööriistad.....	38
1.2 Materjalid.....	38
LISA 2. Traditsiooniliste võtetega valmistatud Seto naistekasukas.....	39

Sissejuhatus

Setomaa on setode põline asuala kunagise Liivimaa kubermangu naabruses Pihkva kubermangus (Nassar, 2019, lk 47). Tänapäeval on osa Setomaast Võrumaa kaguosa ja osa Venemaa Petseri ümbrus. 2017. aastal Eestis toimunud haldusreformi käigus liideti ühtseks Setomaa vallaks varasemad Mikitamäe, Meremäe ja Värskla vallad ning Misso valla Luhamaa osa. Ajalooliselt on Setomaa aga palju suurem ning on üldjoontes sama Tartu rahulepingu (1920) tulemusena kujunenud Petseri maakonnaga. Kui vaadata Kagu-Eesti kaarti, on näha, et väga suur osa Setomaast jääb praeguse Venemaa poolele (joonis 1). (Kiristaja, 2023, lk 15)

Setomaa on üks vähestest piirkondadest Eestis (selline on veel näiteks Kihnu), kus rahvariided on osa igapäevasest kultuurist, mis teeb uurimise mõnes mõttes lihtsamaks ja mõnes mõttes keerulisemaks. Kuna on elav kultuur, on olemas ka inimesed, kellel on peaaegu et kaasasündinud piirkonnale iseloomulik päranditunnetus. Selle all pean silmas, et osatakse traditsioone austavalt valmistada uusi rõivaesemeid, mis siiski ei ole olemasolevate rõivaste koopiad.

Joonis 1. Setomaa (Seto rahvarõivad 2023, lk 14)

Väga raske on kindlaks teha, kui palju on tänapäeval inimesi, kes peavad end setodeks. Selle arvu kindlakstegemist raskendab ka see, et rahvaloendused ei toeta seda etnograafilist kuuluvust. Hinnatakse, et maailmas kokku elab umbes 5 500–20 000 setot. (Kiristaja, 2023, lk 21)

Alates 1993. aastal toimunud III Seto Kongressist on eesti kirjakeeles paralleelselt endiste vormidega *setu* ja *Setumaa* kasutusel setode poolt eelistatud nimevormid *seto* ja *Setomaa*. Viimase kinnitas kohanimenõukogu 2010. aastal setode ajaloolise asuala nimeks. (Kiristaja, 2023, lk 21) Seetõttu kasutan töös läbivalt sõnu *seto* ja *Setomaa*.

Minu huvi Seto naistekasukate vastu sai alguse nahkesemete õmblemise tehnoloogia I aines, kui tuli valida ühele Eesti piirkonnale omane kasukas ja teha läbi selle kasuka

õmblemise töövõtted. Mina valisin Seto naistekasuka ja tegin läbi hännavoltide kinnitamise, põõna külgeõmblemise, puhuribadega servaviimistlemise, nõöbi ja aasa. Huvi Seto kasukate vastu on minu jaoks tinginud kaks asjaolu - esiteks on mu emapoolne suguvõsa sealt piirkonnast pärit ning teiseks eristab Seto kasukaid teistest piirkondadest suure ülekäiguga hõlmad kasukate esiosal, mis annab rinnapiirakonna soojas hoidmise. Kui asusin 2022. aastal otsima Seto rahvarõivaste kohta kirjalikke allikaid, selgus, et on ilmunud mitmeid uurimusi erinevate Seto rahvarõivaste osade kohta (näiteks Viljandi Kultuuriakadeemia lõputöödena hamedest Sigrid Anderson 2016 ja Eleriin Seim 2018), samas Seto kasukaid polnud keegi varem uurida võtnud. Nüüdseks on ilmunud suur ja põhjalik raamat "Seto rahvarõivad" (2023), milles on ka eraldi peatükk Seto kasukatest (Uus, 2023, lk 403-417). Seto kasukaid mainitakse möödaminnes teiste ülerõivaste (rübiku ja särgi) juures (Nassar, 2019, lk 53). Põhjalikumalt leiab infot Seto naiste rõivaste kohta näiteks raamatutest Seto rahvarõivad (2023), Eesti rahvarõivad (1981) ja Eesti rahvarõivaid (1957).

Kasukaid ei ole ka üle-eestilisest vaatenurgast palju uuritud. Viljandi Kultuuriakadeemia lõputöödena on uurinud kasukaid Kai Maser (1998), Made Uus (2010) ja Tiina Laiva (2016). Maser ja Uus uurisid kasukaid üldiselt, Laiva töö keskendub Ruhnu kasukatele.

Eesti Rahva Muuseumis on kogutud kasukaid üle kogu Eesti. Nende hulgas paistavad silma Seto kasukad oma lõikeliste eripärade ja teistsuguste kaunistusvõtete poolest. Seto kasukatele on iseloomulik, et kasukatel on 1-2 nahast nõöpi ja nende vastusteks aasad. Nõöbiaasad on vasaku hõlma küljeõmbluse lähedal umbes vöökooha kõrgusel ja vasaku hõlma küljes krae all. Selline kinnitusviis on seotud asjaoluga, et kasukate parem hõlm on väga lai ja ulatub üle terve esiosa.

Minu töö eesmärgiks on kaardistada ja kirjeldada praegu Eesti muuseumites olevad Seto kasukad ning leida nende ühised jooned. See töö rikastab rahvarõivamaastikku, avades veidi ühe kogukonna materjalipärandit ning tutvustades neid laiemale publikule. Seetõttu tõstatan küsimuse - milliseid materjale ja tehnoloogilisi võtteid on kasutatud Seto kasukate juures?

Lõputöö praktilise osana valmib lambanahkne kasukas, mis järgib Seto kasukate juures kasutatud töövõtteid ja üldilmet. Tuleb siiski silmas pidada, et eesmärgiks ei ole teha Seto rahvarõivaste juurde kuuluv kasukas, vaid igatalviselt kantav rõivaese. Kasukat

valmistades on kasutatud Made Uusi ilmumata materjale, mis saavad osaliselt kajastatud selles töös. Selle käigus oli võimalik kontrollida Made Uusi juhendite ja lõigete toimimist praktikas.

Antud töö jaguneb kaheks osaks - esimene osa on uurimuslik, mis annab põgusa ülevaate Seto piirkonnast, keskendub muuseumites olevate kasukate kirjeldamisele ja analüüsile ning teine osa on Seto kasuka läbitegemise dokumentatsioon.

Metoodika

Käesoleva töö uurimisobjektideks on Eesti muuseumites säilinud Seto kasukad. Esmalt kaardistasin ära, kui palju on antud kasukaid Eesti muuseumitesse jõudnud ja millistes muuseumites need asuvad.

Põhiosa uurimismaterjalist asub Eesti Rahva Muuseumis, kus on 12 kasukat. 2 kasukat asub Obinitsa Muuseumis, 2 kasukat Seto Talumuuseumis Värskas (need on ilma numbrita ning pole MuIS-ist leitavad) ja 3 Eesti Vabaõhumuuseumis. Lisaks on 1 kasukas Radaja Eramuuseumis, mis asub Venemaal Petseri oblastis Radaja külas, kuhu minek on keerulise poliitilise olukorra tõttu raskendatud. Ajaliselt on kasukad valmistatud 19. sajandi lõpus või 20. sajandi esimesel poolel. Arvestades setode suhteliselt kinnist kogukonda ja traditsioonide järgimist, saab kõiki kasukad vaadelda kui traditsioonilisi rõivaid. Uurimismaterjalist jäävad välja erakogudes olevad kasukad, kuna käesoleva töö mahu sisse ei mahu välitööde tegemine.

Enam kui pooli esemeid on uuritud kasutades muuseumite infosüsteemi MuIS. MuIS-i kaudu on kättesaadavad Eesti Rahva Muuseumis, Eesti Vabaõhumuuseumis ja Obinitsa Seto Muuseumis olevad kasukad. Veebist ei ole leitavad Radaja eramuuseumis ja Värskas Seto talumuuseumis olevad kasukad, nende puhul kasutasin Made Uusi tehtud fotosid. Kasukate juures ei ole kirjeldatud ega võrreldud kasukate üldmõõtusid. Seda põhjusel, et üldmuljelt on kasukad kõik äärmiselt sarnased ja kui hakatakse kasukat tegema, tuleb arvestada kandja mõõtusid. Sellisel juhul saab võtta kasuka üldmulje eeskujuks, kuid nii pikkust kui laiust tuleb vastavalt kandjale kohandada.

Kasutades erinevaid pildiallikaid (fotod erakogudest, MuIS-st, juhendaja Made Uusilt), kogusin kokku pildid kasukatest. Kuna need kasukad on iseloomulikud näited Seto kasukatest, ei tahaks neid töö uurimuslikust poolest välja jätta. Kasukate uurimus on

kirjutatud fotode põhjal, kuna erinevate majanduslike ja perekondlike asjaolude kokkulangemisel ei olnud võimalik võtta aega, et minna füüsiliselt koha peale esemeid uurima. Sellise uurimismeetodi plussideks on väiksem aja- ja rahakulu, samuti võimalus teha tööd väiksemate osadena mitmete päevade jooksul. Selline uurimismeetod sobib väga hästi üldise mulje saavutamiseks. Selle uurimismeetodi miinusteks on võimalik detailide mittemärkamine fotodelt. Osaliselt tekkis ka probleem fotode vähesuse tõttu, kui esemest ei olnud mitmest küljest fotosid või olid fotod väga üldplaanilised. Kohati jäid detailid pildidel varju või eseme pildistamata küljele. Selline uurimismeetod ei sobi kõige paremini kui on vaja mõõta detailide mõõde, mis ei ole legendis kirjas või mille mõõdud esemel varieeruvad.

Kasukatega kaasasolevate legendide järgi on kõik kasukad kas naistekasukad või ei ole kandja sugu märgitud. Kõik vaadeldud kasukad on sarnase põhilõike (joonis 2 ja joonis 3) ja üldmuljega. Erinevad on paelad, nende värv, arv ja pikkus kasuka serval (kas pael[ad] on ainult paremal hõlmal, paremal hõlmal ja allservas või paremal hõlmal, allservas ja vasakul hõlmal). Kasukatel võib, aga ei pruugi olla kaaruspaelast valmistatud sõlmornament.

*Joonis 2. Kasukas eest. Joonis
Inna Raud (Setomaa rahvarõivad
2023 lk 162)*

*Joonis 3. Kasukas tagant. Joonis
Inna Raud (Setomaa rahvarõivad
2023 lk 163)*

Praktilise töö valmistamiseks vaatasin läbi MuIS-is olevad pildid ning kasutasin varem ära tehtud tööosi, mille autoriteks on Made Uus (e-kirjavahetus 10. aprill 2021) ja Reelika Minnik (e-kirjavahetus 7. veebruar-8. veebruar 2022). Koostöös Made Uusiga oli töö

eemärgiks saavutada visuaalselt ja lõikeliselt etnograafiline kasukas, mille juures on kasutatud tänapäevaseid materjale, mis vastavad etnograafilistele materjalidele (lambanahad, poepaelad, linane niit). Kasuka põhilõige jäi samaks etnograafiliste kasukatega, lõikeid oli vaja ainult suurendada ja kohandada parajaks kandjale.

1. Seto kasukad

Nahkadest valmistatud ülerõivast, mis kaitseks külma eest, on Eesti aladel kantud juba aastatuhandeid. Aja jooksul on eseme funktsioon jäänud samaks, kuid selle välimus ja valmistamise keerukus on muutunud. Algsest loomanahast, mis visati lihtsalt turjale, on saanud hõlmade ja varrukatega rõivaese. Nende kahe vahele jääb veel umbkasukas, mille puhul on tegu kinnise rõivaesemega, kus on ainult avad kätele, peale ja alakehale. (Manninen, 2009, lk 183-184)

Seto rahvarõivaid puudutavatest allikatest leiab kasukate kohta vähe infot. Kasukaid (joonis 4) on heal juhul mainitud möödaminnes, teinekord pole sedagi.

Talvise ülerõivana on mainitud *räbikut* (joonis 5). Räbik Joonis 4. ERM Fk 1216:66 sarnaneb üldmuljelt kasukale, kuid on valmistatud villasest või poolvillasest kangast. Räbiku servades on kitsas paeltest kaunistus ning seljal on 2 voldikimpu (*händasid*) ja punasest ning rohelisest kaaruspaelast punutud (pletitud) sõlmornament ehk punutud sõlm (joonis 6), mida peeti kaitseks "kurja silma" eest. (Piho, 2017, lk 668) Ka Manninen kirjutab, et *Seto naistekasukas jäljendab pikk-kuube, räpikut, mistõttu sellel on selja peal kahes rühmas voldid, kuid muidugi ei võinud nahast saada samasuguseid tihedaid voldikimpe nagu riidest* (2009, lk 184).

Joonis 5. AM _ 17381:16 F
18419:16 Naine rābikus

Joonis 6. ERM A 688:142 rābiku
sõlmornament

1923. aastal sündinud Semjon Jõhvik on öelnud 1940. aastate kohta, kui veel kanti palju lambanahkseid kasukaid: "Talvel kanti lambanahkseid kasukaid, nii naistel kui meesterahvastel olid. Naistel oli veel punane lint alla õmmeldud. Punased ääred ka üleval. Taguots pidi lai olema." (Mikumets, 2004, lk 111)

Muuseumites ei ole esemelisi näiteid, kuid Piiri kirjutab: "varem kasutati kasukate kaunistustes *verevat* nahka ja punast ning rohelist kaaruspaela. Sakiliseks lõigatud servaga paari sentimeetri laiune *verev* nahariba kulges mööda alumist äärt, käiste suud ja pealmise hõlma, samuti puusapealse lõigete serva. *Olenes rätsepa tarkusest, missugused ilustused ta lõikas*. Hiljem asendasid nahkribasid nn hammastatud lapid või üle voltide ulatuv lai, kirju riideriba, samuti mitmesugused, sh *karralised* paelad." (2007, lk 35)

Manninen mainib, et kasukaid ei pruugitud kanda ainult talvel krõbeda külmaga, vaid ka suvel. Ta ütleb, et kasukas võib kaitsta suvesooja vastu ning et setod kinnitavad, et kasukas on suvel paigal olles heaks kaitseks palava vastu. (Manninen, 2009, lk 189)

Murdetekstidest leiab huvitavat informatsiooni. *Rüvvi vai kitasniki pääät ol' 'vüüga kinni köüdet. Rüvvi pääl ol' särk vai kask, tuu o'l ka 'vüüga kinni köüdet. Siss ol' kõrraga kat's vüüd vüül. Ko vüü om vüül, siss om õks iho kimmäss.* (Pino, 2005, lk 350) (*Rüü või kitasnik*

oli vööga kinni seotud. Rüü peal oli särk või kasukas, mis oli ka vööga kinni seotud. Siis oli korraka kaks vööd vöö. Kui vöö on vöö, on kehal tugev olla - autori tõlge)

Kasuk tet'ti nii pik'k nigu tuu päälmane särk. Säänäst samma muudu kah. Keskihä kitsass ja altpuult kõrditü. Säntsess suuress kasukõss lat's umma katõssa lamba'nahka. (Sillavee, 2005, lk 326) (Kasukas tehti sama pikk kui pealmine särk. Samasugune ka. Keskosa kitsas ja altpoolt kroogitud. Sellise suure kasuka jaoks läks oma kaheksa lambanahka - autori tõlge)

Naaste valgõ 'kaska ja suurõmba' üli'rõiva 'lasteva ka meeste'rätsepil ummõlda' .(Lepson, 2005, lk 340) (Naiste valge kasukas ja suuremad ülerõivad lasti ka meesrätsepal õmmelda - autori tõlge)

1.1 Etnograafilised kasukad

Muuseumitesse on aegade jooksul kogutud palju kasukaid. Antud tööd puudutavaid on tunduvalt vähem. Lõplikusse valimisse jäi sobivaid kasukaid 20, mis asuvad erinevates muuseumites. Enamus neist on Eesti muuseumites, kuid on üks kasukas, mis asub Venemaal Radaja eramuuseumis.

Lõikelt on kõik kasukad äärmiselt sarnased (välja arvatud EVM E 186:2, mis on tunduvalt lühem. Legendi järgi on kasukas õmmeldud kunagise omaniku tüdrukupõlves, mis annab aimduse, et kasukat kanti ajal, mil kandja oli lühem). Kasukate juures saab võrrelda põõna ja servade kaunistusi, nõopide arvu ja kaarupaelast sõlmornamendi olemasolu. Antud omadusi võrdleb tabel 1.

Obinita Seto Muuseum													
13	OSM T-34	Meremäe		jah		jah		jah		jah			jah
14	OSM 3 614 T 348	Meremäe		jah			jah	jah			jah		jah
Radaja eramuuseum													
15	Rad 79	Pankjavitsa		jah				jah			jah		jah
Väraska Seto talumuuseum													
16	STM Kasukas lambanahaga		jah				jah	jah			jah		jah
17	STM Kasukas lamba- ja vasikanahaga		jah					jah		jah			jah
Eesti Vabaõhumuuseum													
18	EVM E 154:27	Vastseliina			jah		jah			jah			jah
19	EVM E 186:2	Petseri					jah			jah			
20	EVM E 186:32	Vastseliina	jah					jah			jah		jah

Tabelist selgub, et ühel kasukal ei ole põõna (EVM E 186:2 - joonis 7). See on eemaldatud ilmselt kasukatelt enne, kui kasukas anti muuseumile üle. Kaldun arvama seda seetõttu, et muuseumites tehtud praktikate käigus nägin ja kuulsin, et pärast eseme võtmist muuseumi fondi, ei tehta esemega enam muutusi, vaid säilitatakse olemasolevat seisukorda. ERM A 1024:95 (joonis 8) puhul ei ole võimalik öelda, kas põõn on või ei ole, sest MuIS-is on ainult üks pilt, kus ei ole kasukaselga näha. Võiks arvata, et põõn on, kui toetuda museaaliga kokku käivale tekstile - *Kasukas on taljesse töödeldud ja seljaosas vöökohale peale õmmeldud tekstiilist põõn, mille keskel kaunistuseks samasugune poepael kui varrukate otsades.*

Joonis 7. EVM E 186:2

Joonis 8. ERM A 1024:95

Ülejäänud kasukatel on põõn, mille juures on kasutatud erinevaid kaunistusvõtteid. Kõige sagedamini on kasutatud põõna laia paela pikematesse servadesse teiste värviliste paelte kinnitamist. Kui enamasti on põõna laiale paelale kinnitatud paelad sümmeetriliselt, siis ERM A 659:112 puhul on teine pael pandud ainult alumisele servale (joonis 9).

Joonis 9. ERM A 659:112 põõn

Osadel kasukatel on pandud ainult lai pael, ERM A 657:138 (joonis 10) puhul on näha, et põõn on asendatud, sest näha on nõelaga tehtud auguread. ERM A 563:1652 (joonis 11) ja OSM 3 614 T 348 (joonis 12) juures on kasutatud sama paela. ERM A 563:1652 (joonis 11) ja EVM E 186:32 (joonis 13) puhul on kasutatud punast karvast paela.

Joonis 10. ERM A 657:138 põõn

Joonis 12. OSM 3 614 T 348 põõn

Joonis 11. ERM A 563:1652
karvase servaga pael

Joonis 13. EVM E 186:32 karvase servaga
pael

Huvitavad on põõnad, mille juures põõna lai pael on ümbritsetud ringiratast kitsama paelaga. Vaadates ERM A 657:66 (joonis 14) põõna, võib arvata, et kasutatud on kangast või laiemat paela, mille peale on õmmeldud punane pael. ERM A 663:104 põõnale on servadesse pandud kaks kitsast paela (joonis 15). STM Kasukas lambanahaga on pigem erandlik, sest kasutatud on siksakmustriga paela (joonis 16). STM Kasukas vasikanahaga eristub teistest kasukatest laia paela keskel oleva kitsa valge triibu poolest. Triibu moodustab kitsas pael, mis on punase paela peale kinnitatud (joonis 17). On huvitav avastus, et ERM A 663:104 (joonis 15) ja STM Kasukas lambanahaga (joonis 16) juures on kasutatud sama mustriga laia paela, erinevus on vaid värvides. Väga erineb teistest kasukatest ERM A 666:71 (joonis 18), millel on kasutatud siksakpaela. Nii siksakpaela kui roheline värvi silmatorkav kasutamine on ebatavalised, pigem võib Seto kasukate kaunistustel näha punase ja sinise värvi rohket kasutamist.

Joonis 14. ERM A 657:66 põõn

Joonis 15. ERM A 663:104 põõn

Joonis 16. STM Kasukas lambanahaga põõn

Joonis 17. STM Kasukas vasikanahaga põõn

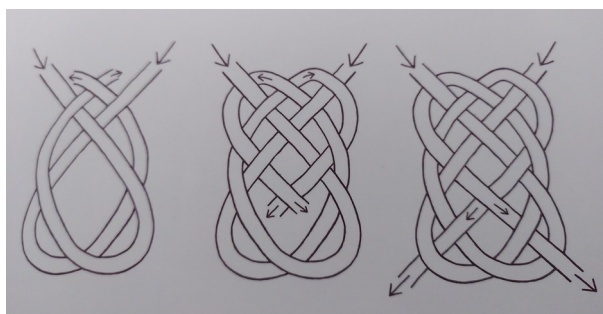
Kuuel kasukal on pandud põõna peale kaarustpaelast punutud sõlmornament ehk punutud sõlm. Kõigil neil on kasutatud tumepunast ja tumerohelist lõnga (joonis 19). Ornament on äärmiselt sarnane rübikutel kasutatud sõlmornamendiga (joonis 20).

Joonis 19. ERM A 563:1652 sõlmornament

Joonis 18. ERM A 666:71

Joonis 20. Sõlmornamendi punumise juhend (joonis Inna Raud, Seto rahvarõivad lk 165)

Kasukaservadesse paelapanemist vaadates selgub, et kõige rohkem on pandud paelu nii, et paelad on paremal hõlmal ja allservas. Piltide järgi ei selgu, kas mõnel kasukal on pael ka vasakul hõlmal. Samas - seda polegi ehk väga vaja, sest kui hõlmad on kinni nõõbitud, ei paista vasakul hõlmal olev ilu nagunii välja. Paelte kinnitamist on ilmselt alustatud paremal hõlma ülalt, sest ERM A 657:66 (joonis 21), OSM 3 614 T 348 (joonis 22) ja STM Kasukas lambanahaga (joonis 23) juures on näha, et pael on otsa saanud enne vasaku hõlma esinurgani jõudmist. Sealjuures STM

Joonis 21. ERM A 657:66

Kasukas lambanahaga puhul on paelad otsa saanud erineval kaugusel (joonis 23). Vähemal hulgal kasukatel on pael ainult parema hõlma serval.

Joonis 22. OSM 3 614 T 348

Enamasti on kasuka servadel ja varrukasuudel kasutatud sama paela või paelu, kuid leidub erandeid. Kehaosa pael võib olla pandud erinevalt - nii paremale hõlmale, allservale ja vasakule hõlmale, ainult paremale hõlmale ja allserva või ainult paremale hõlmale.

Varrukaotstel on kindlasti pael(ad). Väga tihti on kasutatud nii põõnal kui servades punast paela, mis sageli on koos mõnda teist värvi paelaga. Kui on rohkem kui üks pael, on paelad alati erinevad, kahte samasugust paela kõrvuti ei ole kasutatud. Kui paela ei ole jätkunud nii varrukatele kui alläärde, on olulisemaks peetud varrukasuude kaunistamist. ERM A 657:66 (joonis 24 ja joonis 25) ja ERM A 1024:95 (joonis 26) puhul on varrukasuudes kasutatud kaht erinevat paela, kuid kehaosa servadel üht paela. Mõlemal kasukal on kehaosa servades kasutatud punast paela.

Joonis 23. STM Kasukas lambanahaga

Joonis 24. ERM A 657:66 varrukasuu

Joonis 25. ERM A 657:66 kehaosa serv

Joonis 26. ERM A 1024:95

Kasukatel on üldiselt kasutatud sirgete servadega paelu, eranditeks on ainult 2 kasukat, millel on lisaks kasutatud ka siksakpaela. Nendeks kasukateks on ERM A 666:71 (joonis 27) ja EVM E 186:32 (joonis 28).

Joonis 27. ERM A 666:71 detail

Joonis 28. EVM E 186:32 detail

Kasukate kinniseks on kasutatud nõõpe. Kõigil kasukatel on üks nõõp vöökohta piirkonnas, osadel on ka teine nõõp, mis asub krae all. Nõõbid on kasukatel enamasti punutud nõõbid (joonis 29), välja arvatud STM Kasukas lamba- ja vasikanahaga (joonis 30) ja EVM E 186:32 (joonis 32), millel on rullnõõp. On ka plastnõõpe (ERM A 659:112 [joonis 31] ja EVM E 186:32 [joonis 32]), mis ilmselt ei ole esialgsed nõõbid, vaid kandmise käigus vahetatud.

Joonis 29. ERM A 563:1652 punutud nõõp

Joonis 30. STM Kasukas lamba- ja vasikanahaga rullnõõp

Joonis 31. ERM A 659:112 plastnõõp

Joonis 32. EVM E 186:32 rullnõõp ja plastnõõp

1.2 Kasutatud materjalid

Seto kasukad on õmmeldud lambanahkadest. Erandina on ainult ühe Väraska muuseumi kasuka (Kasukas lamba- ja vasikanahaga) alaosa valmistatud lisaks lambanahale ka vasikanahast. Õmblemiseks on kasutatud linast niiti ja kaunistusteks erinevaid poepaelu, mis on kasukale kinnitatud käsitsi või õmblusmasinaga. Lambanahad on olnud nii valge kui ka musta villaga, ka on mõned halli villaga. Nahkade paigutusel kasukaks ei paista olevat selget eelistust, kuhu panna heleda või tumeda villaga nahk. Põõnal on kasutatud ühte laiemat paela, mis on kas ümbritsetud või kahest pikemast servast ääristatud teise kitsama paelaga (pikemalt peatükis 1.1).

Varrukasuudel ja kehaosal on kasutatud kaunistuseks paela või paelu (pikemalt peatükis 1.1).

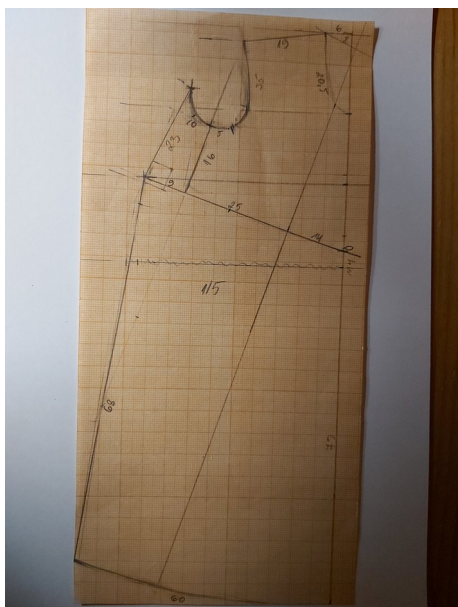
Kõigil kasukatel ei ole põõna peale kinnitatud kaarushargiga valmistatud kaaruspaela, millest on punutud sõlmornament, kuid kui on, on kasutatud punast ja rohelist villasest lõngast valmistatud kaaruspaela (joonis 33).

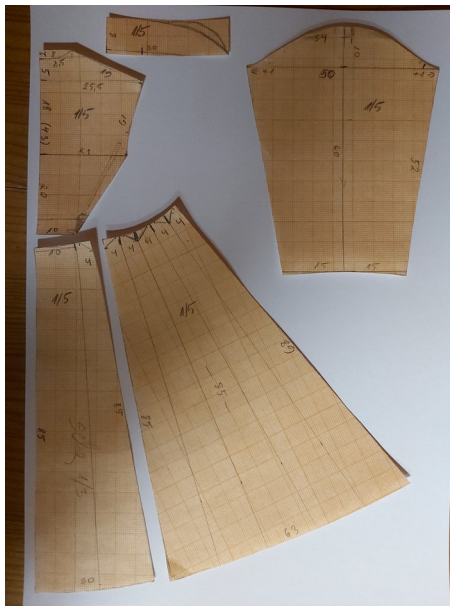
Joonis 33. ERM A 659:85 kasuka sõlmornament

1.3 Lõiked

Lõikelt on uuritud kasukad sarnased - hõlmad, voltidesse lapatud kiilutükid, millest moodustuvad "hännad", selja üla- ja alaosa, varrukad, krae (joonis 34 ja joonis 35).

Joonis 35. Seto kasuka ERM A563:1911 vähendatud lõiked, autor Made Uus

Joonis 34. Seto kasuka ERM A563:1911 vähendatud lõiked, autor Made Uus

Kuna kasuka esi- ja tagatükk on nii pikad, et ühest nahast ei tule terve lõige välja, vajavad need tükid jätkamist. Jätkukohad on kasukatel erinevates kohtades, kuid umbes vöökoha kõrgusel. Lõikejoonisel võib visuaalselt tunduda, et vööjoon on viltu, kuid tegelikult seljas hoiab see joon horisontaalselt, kuna õlajoon ei ole kaldus.

Varrukas on üheosaline. Krae on sageli õmmeldud kahest nahatükist, harvem kolmest või enamast. Seljaosa on kaheosaline, õmblus jääb põõna alla peitu. Parem hõlm hoiab tugevalt viltu, kuid see ongi äärmiselt iseloomulik Seto kasukatele. Ka see, et hõlma alumine nurk ei ole alläärega samal kõrgusel, on väga iseloomulik.

2. Praktiline töö - Seto kasuka õmblemine

Kasukaga õmblemiseks vajalikud peamised töövahendid ja -materjalid on ära toodud lisan 1. Peamiste töövõtete selgitus on leitav töö lõpus olevate mõistete alt.

Seto kasuka õmblemine algas proovikasuka tegemisest. Selle jaoks varusin vastavalt juhendaja soovitusel vatiini ja mööblikangast (joonis 36). Mõlemad on ostetud Tartu Hagelinist. Vatiin oli õhemat sorti, umbes 120g/m². Mööblikangas oli ühelt poolt ruuduline ja teiselt poolt õhukese vatiinikihiga kaetud, õmblusmasina all käitus see äärmiselt halvasti. Ilmselt on sellel kusagil vahel kummiliimi taoline liimikiht, mis kleepus väga kiiresti õmblusnõela külge ning takistas niitide omavahelist sidumist. Sik-sakpistega oli võimalik teha sirget õmblust, sirge õmblus ei sidunud omavahel peaaegu üldse.

Joonis 36. Mööblikangas (joonis Ene Koppelmann)

Made Uus on ERM-is olevaid kasukaid uurinud ja kasukalt ERM A563:1911 maha võtnud põhilõike (joonis 34, joonis 35 ja joonis 37). Valik langes ERM A563:1911-le, sest sellel kasukal on palju Seto kasukale iseloomulikke elemente - mitmest paelast koosnev põõn, kaaruspaelast sõlmornamendid, varrukasuid ja kehaosa servi ääristavad paelad. Kasukas on valmistatud umbes 1930. aastal ning muuseumisse jõudnud 1958. aastal.

Joonis 37. Põhilõige (joonis Ene Koppelmann)

Muuseumites olevad kasukad on aga üpris pisikesed, neid on kandnud tunduvalt väiksemakasvulised inimesed kui tänapäeva inimesed, mistõttu on vaja lõikeid suurendada ja kohandada tänapäeva vajadustele vastavaks. Suurema osa sellest tööst oli õnnkombel ära teinud Reelika Minnik, kelle käest sain lõikeid laenata. Esimene proovikasukas oli

kahekihiline, vatiin ja mööblikangas, mis sai õmmeldud täpselt Reelika lõigete järgi. Selga proovides selgus, et päris täpselt kasukas ei sobi, kuid pole ka väga halb tulemus.

Korrigeerisin koos juhendaja Made Uusiga lõikeid ja õmmeldud sai teine proovikasukas (joonis 38). Kuna tegu oli proovikasukaga ja erilist ilu ei olnud vaja taga ajada, kasutasin võimalikult palju ära esimese kasuka tükke, vajadusel õmblesin vatiini juurde või lõikasin maha. Pärast teist proovikasuka õmblemist tegin koos juhendajaga veel viimased lõigete täpsustused (peamiselt oli vaja anda õlaõmbluse nurka muuta, kuna mul on kumer selg) ja sai teha lõigetele paigutuse (joonis 39).

Joonis 38. Proovikasukas (joonis Ene Koppelmann)

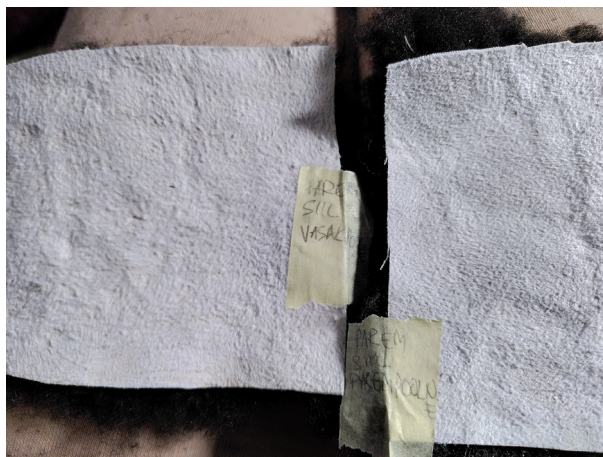
Joonis 39. Lõigete paigutus nahale (joonis Ene Koppelmann)

Nahad valis välja Made Uus, sest logistiliselt läks äärmiselt keerukaks leida ühine sobiv aeg mulle, Made Uusile ja nahkade müüjale. Nahku paraku ei saa osta täpselt siis, kui on soovi ja vajadust, vaid saab siis, kui nahad parkimisest tulevad. See aeg võib tulla ootamatult. Made Uus valis välja 10 nahka, neist 4 on valged, 4 mustad ja 2 halli nahka (joonis 40). Made Uus tegi ära ka eeltöö ja märkis ära, milline nahk kuhu mõeldud on.

Joonis 40. Nahad (joonis Ene Koppelmann)

Tumedama karvaga nahad läksid allapoole, heledamad ülespoole. Varrukad said valge karvaga nahad. Nahkade jaotamisel tuli jälgida, et sarnase paksuse ja tugevusega nahad satuksid kasukal sarnastesse kohtadesse - nii on varrukate, hõlmade ja händade nahad sarnased. Äramärkimine toimus väikeste valgete kleepsude abil, mis olid kleebitud nahkade servadesse ning millele peale oli kirjutatud vastav märksõna. Ise ma märkisin omakorda nahku kasutades maalriteipi (joonis 41), mida kleepisin karvase poole vähemkarvastesse kohtadesse (näiteks põlveõndlad, mille karv on teistsugune), sest teadsin ette, et neid kohti ei saa kasutada või tuleb kasutamiseks karv eemaldada. Ma ei tahtnud sileda poole peale kleepida, sest see võib kahjustada nahka ja jääda hiljem kasukal näha.

Joonis 41. Nahkade märgistus (joonis Ene Koppelmann)

Lõigete paigutamisel nahkadele jälgisin, et karv oleks suunaga alla. Samuti püüdsin jälgida, et lõiked mahuksid tervenisti nahale või jääks tükile suhteliselt suur jätkamiskoht. Ei ole eriti mugav õmmelda tükke kokku, kui samas kohas saavad kokku mitu õmblust (joonis 49). Esi- ja tagatükk olid nii pikad, et need kindlasti ei oleks mahtunud ühele nahale ära. Seetõttu tuli neid lõikeid poolitada. Poolitades püüdsin jälgida, et lõikeid risti läbivad õmblused ei satuks sama koha peale, sest siis hakkavad need omakorda visuaalselt pilku püüdma. Varrukad lõikasin siiski välja nii, et karvasuund oli üles (joonis 42). Seda lihtsal põhjusel - varrukaloõiked mahtusid sedasi paremini nahkadele.

Joonis 42. Varrukate paigutus nahkadel (joonis Ene Koppelmann)

Meisterdasin käsitööpapist omale õmblusvarude märkimiseks abivahendi, mis on tegelikult lihtsalt 0,75 cm laiune papiriba (joonis 43). Kuna lõigetele ei ole õmblusvarud märgitud, oli papiriba heaks abivahendiks. Lõikamisjooned märkisin nahale õrnalt pehme hariliku pliitsiga ja lõikasin tükid välja kääridega püüdes läbi lõigata ainult nahka ja mitte karva (joonis 44).

Joonis 44. Väljalõikamine (joonis Ene Koppelman)

Joonis 43. Papist abivahend (joonis Ene Koppelman)

Esimese sisselõike tein südamevärinal, sest suur töö ja hirm valesti lõigata oli sees. Hiljem harjusin ja muutusin enesekindlamaks. Kõik jäägid, mis välja lõigates tekkisid, panin kõrvale. Jääkidest lõikasin paikamislappid, teraseribad, puhuribad, kandiribad, krae.

Nii mõnegi väljalõigatud tüki servad ja nurgad olid sellised, kus nahk oli ilus, aga karvapool oli hõreda või olematu karvkattega (joonis 45). Sinna sai karvapoolle pandud peale põhitükiga sarnase karvaga lapp. Parem pool on lappimisest näha ainult õmblemispistete rida (joonis 46).

Joonis 45. Hõreda karvaga nurk (joonis Ene Koppelman)

Joonis 46. Lappimise parem pool (joonis Ene Koppelman)

Kui kõik tükid olid välja lõigatud ja lappidega paigatud, sai hakata tükke kokku õmblema. Tükid õmblesin kokku kasutades terasega õmblust. Terasega õmblemise jaoks

lõikasin välja ribad, mis olid 1 cm laiused ja nii pikad kui võimalik (joonis 47). Eelistasin helela karvaga nahku, aga kui nendest hakkasid tulema väga lühikesed jupid, võtsin kasutusele tumeda karvaga tükid. Pügasin ribadelt karvad võimalikult lühikeseks ja õmblemisel järgisin mõtet, et karvata pool jääks eest vaadates vaataja poole. Tükkide servadest lõikasin umbes 0,5 cm ulatuses karvad ära, et need ei jääks terase vahele turritama. Tükkide kokkuõmblemisel kasutasin abivahendina paberiklambreid, et nahad püsiksid paigal (joonis 48).

Joonis 48. Teraseribade väljalõikamine (joonis Ene Koppelman)

Joonis 49. Nahkade kokkuõmblemine (joonis Ene Koppelman)

Paratamatult kõik tükid ei olnud sellise suuruse ja kujuga, et oleksin pääsenud nahkade jätkamisest. Kõige rohkem jätke sai parem hõlm, mis lõpuks koosnes 6 tükist (joonis 49). Peaaegu kõik kehaosa tükid on kokku õmmeldud kasutades terasega õmblust. Erandiks on hännatüki jätk, mis sattus tüki ülaossa. Häanna- ja seljaosa ühendav õmblus on osaliselt teraseta. Seda seetõttu, et ülaosas on vaja, et nahatükid hoiaksid omavahel voldi sügavust, kuid allosas on vastupidiselt vajalik, et õmblus hoiaks tasapindselt. Terasega õmblus annabki just tasapindse nahajätkamise. Kasuka põhiõmbluste juures jälgisin, et õmbluse algus ja lõpp saaksid tehtud nii, et õmblust oleks võimalik pärast lahti vajutada, kui tuleb teistpidine õmblus vastu.

Joonis 47. Esitükk (joonis Ene Koppelman)

Selja üla- ja alaosa on õmmeldud kokku kasutades terasega õmblust töö karvata poolelt, mille järel on kasuka välisküljele jäävad püstihoidvad servad üleloomispistega õmmeldes maha õmmeldud (joonis 50). See õmblus ei jää lõpptulemusena paistma, sest peale tuleb põõn. Põõn on nahariba, mis on kaetud poepaeltega.

Joonis 50. Seljatükkide ühendusõmblus (joonis Ene Koppelmann)

Voltide kokkukõitmisega nägin hirmsat vaeva, sest ühe hanna nahk juhtus just voltimise koha pealt olema kangem ja paksema karvaga ja ei allunud nii kergesti mu soovidele. Made soovitusel lõikasin sealt karva lühemaks, kuid naha jäikuse vastu aitab ilmselt ainult aeg. Palusin Madelt voltide kokkulappamiseks eraldi kokkusaamist. Kahepeale nuputasime välja, mis detailid kuhu peavad minema ning kuidas peaks volte kokkuühendav nahariba liikuma.

Voltide jaoks on vaja nahariba, mis alustab oma teekonda kasuka välisküljelt, liigub seestpoolt üle küljeõmbluse, tuleb seljaõmblusest kõrgemalt välja, liigub üle õmbluse uuesti kasuka sisemusse, teeb seal 2 tiiru üle voldiharjade ja peidetakse lõpuks voldiharjade peal olevate ribade alla. Naharibale jäetakse pikem saba, et juhul kui voldid on lahti hakanud vajuma, saaks neid uuesti kinni tõmmata. Et nahariba läbi aukude viia, tegin voltidele naaskliga augud ette. Selleks märkisin ära torkekohad ja torkasin naaskliga korruga läbi kõigi kihtide, et augud satuksid kohakuti. Alustasin peenema naaskliga ja seejärel jämedama naaskliga venitasin ringjate liigutustega auke suuremaks.

Nahariba oli mugav läbi aukude ajada mitte väga terava sukavardaga. Esimesel voltide kokkukõitmisel olin nahariba juba kõikjalt läbi ajanud ja tõmbasin volte kokku, kui nahariba läks plaksuga katki. Ilmselt oli naharibaks kasutatud nahk õhem ja õrnem Lõikasin teise nahariba, mis ei katkenud. Nahariba alguseots, mis jääb

Joonis 51. Nahariba otsakinnitus (joonis Ene Koppelmann)

kasuka pealmisele küljele põõna alla, kinnitatakse õmmeldes või sõlmega. Mina kinnitasin õmmeldes, sest mulle tundub, et sedasi jääb see vähem silmatorkav (või katsutav) (joonis 51).

Kõige suuremaks väljakutseks osutus kasukale poepaelte leidmine. Sõelale jäi Karnaluksist punasepõhjaline lilledega pael, millest sai põõn. Samasugust oli ka mitmes laiuses kitsamat, kuid neil hakkas domineerima sissekootud lillede värv ning taustavärv kadus peaaegu ära ning üldmulje oli lilla. Kitsam pael, mis läks varrukasuudesse ja kasuka servadesse, oli samuti probleem. Oleksin tahtnud midagi heledama punasega, millel oleks sissekootud geomeetiline muster, aga selliseid lihtsalt ei olnud. Esimesena ostsin rohelist ja sinist paela, kuid

varrukatele õmmelduna tekkisid kahtlused, mida ka Seto käsitöökultuuriga rohkem kursis olevad inimesed (Värskä talumuuseumi töötajad Anneli Rulli ja Tiiu Kunst)

kinnitasid (joonis 57) - mulje ei ole väga setopärane. Järjekordsel katsel midagi poest leida olin otsusekindel ja leidsin, et mingigi variandiga pean ma poest väljuma. Valik langes tumepunasele lilledega paelale. Oleksin eelistanud ühevärvilist kootud paela, kuid mida poes ei ole, seda osta ei saa. Valitud paela taustavärv meenutab mulle Seto hamede varrukamustrite värvi. Varrukatele

Joonis 52. Varrukaotsad (joonis Ene Koppelmann)

õmblesin enne puhuribad, kandidid ja kaunistuspaelad ning alles seejärel küljed kokku, et saada varrukatoru. Õmblesin varrukad valmis ja siis vahetasin varrukaotstes olevad paelad välja. Toruksõmmeldud varrukatele oli paela peale õmmelda tunduvalt ebamugavam kui õmblemata tükile. Ma ei hakanud eelmisi paelu alt ära harutama, sest uus pael oli sama lai või hästi natuke laiem ja kattis vanad paelad ära.

Minu jaoks oli füüsiliselt kõige raskem õmmelda terve kasukaserva jagu kante, eriti esimest ringi, kus tuli hoida korraka kasukaserva, puhuriba ja kandiriba. Minimaalselt oli vaja korraka paigal hoida 3 nahka, maksimaalselt 5 või isegi enam. Nahkade arv suurenes, kui tuli puhu- või kandiriba jätkata. Selleks tuli võtta uus samasugune riba ja asetada see eelmise riba alla või peale ja 2-3 pistet teha nii, et nõel läbib kõiki nahakihte.

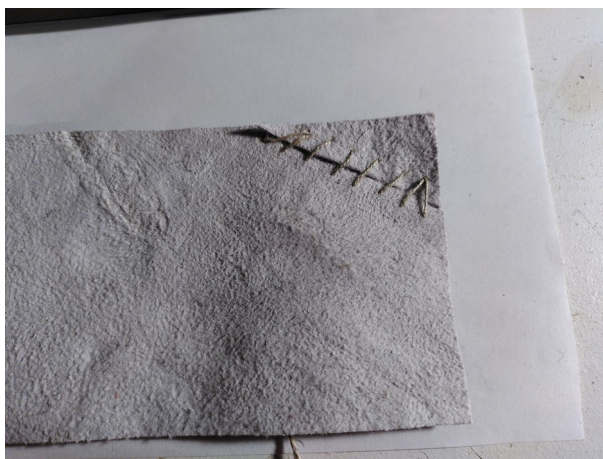
Tihti juhtus, et nii puhu- kui kandiriba alatihiti lõppema samal ajal, kuigi püüdsin seda vältida. Lahendasin selle emma-kumma natuke lühemaks lõikamisega, et saaksin jätkata

kõigepealt üht ja siis teist riba. Lisaks võis juhtuda, et samasse kohta sattus ka kasuka enda mõni õmblus. Kõike seda jõuga kinni hoides tekkis sundasend, mis pani käed valutama. Ma õmblesin enne varrukate servad ja siis asusin kasuka serva kallale. Varrukate juures ei saanud arugi, et tegu on nii suure ja raske osaga, sest varrukad läksid kiiresti ja kergesti. Kasuka serva ülejäänud õmblused olid füüsiliselt palju kergemad, sest teisel ringil oli vaja keerata kandiriba tagasi ja õmmelda kasuka külge. Kolmas ja neljas ring olid poepaela kinnitamine serva. Poepaela alla jäi peitu ka nahast kandi kinnitusõmblus. Leiutasin käigupealt viisi, kuidas ohjeldada kitsa paela valgumist kõikjale. Lahendus oli lihtne ja käepärane - juuksekuum (joonis 53).

Põõna jaoks oli mul mitmevärviline poepael, millele õmblesin servadesse kaks riba teistsuguseid poepaelu. Paela pikkuse võtsin arvestusega, et valmis põõn oleks umbes 5 cm kummaltki poolt üle seljatüki, seega võiks valmispõõn olla umbes 35 cm pikk. Lõikasin põõnapaela 39 cm pikkuse. Vastavalt valmistatud paeltest põõna laiusele otsisin jääkide hulgast paraja laiusega nahatüki, millelt lõikasin karvad maha. Karvutu tüki lõikasin õigesse mõõtu ja avastasin, et üks nurk jääb ilma nahata. Leiutasin teisest nahatükist jätku (joonis 54). Õmblesin nahatükid kõrvuti kokku, et pärast ei jääks põõna all jätkukoht näha või tunda. Lõikasin nahariba paelaga täpselt ühelaiuseks või isegi natuke kitsamaks (jutt on umbes 1 mm

Joonis 53. Kitsas poepael on juuksekuumiga kokku tõmmatud (joonis Ene Koppelmann)

Joonis 54. Põõna jätkamine (joonis Ene Koppelmann)

Joonis 55. Põõn maalriteibiga kinnitatult (joonis Ene Koppelmann)

lõikamisest) ja õmblesin käsitsi paela naha külge. Õmblesin poepaela naha külge kasutase eelpistet. Põõna panin kasuka seljaõmbluse peale nii, et õmblus jäi põõna keskele. Kuna mul ei olnud põõna õmmeldes millestki joonduda, kinnitasin põõna ajutiselt maalriteibiga kasuka külge (joonis 55).

Õmblesin põõna ülemise serva kasukale kasutades eelpistet ja ülejäänud kolm serva kasutades üleloomispistet. Sedasi on põõna kinnitatud kasukale ka näiteks kasukal ERM A 563:1911. Põõna õmblesin külge linase niidiga, mis jäi natuke liiga silmatorkav. Samuti selgus hiljem, et põõna on kasukal natuke viltu, eriti üks nurk, mistõttu võtsin põõna lahti ja õmblesin uuesti. Sel korral kasutasin tumepunast teksaniiti (teksaniit on jämedam ja tugevam niit kui tavaline õmblusniit) (joonis 56), mis jäi vähem silmatorkav. Ühtlasi tõstsingi ka põõnanurka.

Joonis 56. Põõna tumepunase teksaniidiga õmmeldult (joonis Ene Koppelman)

Krae jaoks olid mul olemas suuremad nahajäägid, mis olid just selleks kõrvale pandud. Lõige oli Made Uusi poolt mahavõetud kasukakrae lõige, mis vatiinist välja lõigatud proovikraena jäi lühikeseks. Õmblesin vatiinist vahetüki vahele ja kinnitasin pikkade pistetega proovikrae kasuka külge.

Sain veel kord juhendajaga kokku, et panna külge varrukad ja vaadata krae istuvust. Varrukad oleks ehk üksi ka külge saanud, aga ilma mannekeenita on natuke raske olla korraka kasuka sees ja väljas. Varrukad olid õnneks saanud sarnased ja läksid lihtsalt külge ning hoidsid hästi. Algul said varrukad kasuka külge pandud paberiklambritega (joonis 57), mille asemele õmblesin mitmesse kohta varrukatel niidid (joonis 58), sest klambrid võisid õmblemise käigus lahti tulla. Seejärel õmblesin varrukad külge kasutades terasega õmblust.

Joonis 57. Varrukas on külge pandud paberiklambritega

Joonis 58. Varrukas on külge pandud niidiga

Kraega jäime ka rahule. Hiljem vaatasin krae veel üle ja mulle tundus, et krae on kitsas ning kisub. Lõikasin kraemaketi ühest kohast lahti ning andsin avarust juurde. Minu meelest läks asi paremaks. Avarama krae järgi tegin paberist lõike ja lõikasin krae nahast välja. Nahatükk oli selline, et ühest tükist krae ei oleks mitte kuidagi välja tulnud. Lootsin, et saan lõiked pandud nii, et tuleb teha ainult üks õmblus kahe kraetüki ühendamiseks. Ka seda ei mänginud nahk välja ja pidin lõikama krae välja kolmest tükist. Ühendasin kraetükid omavahel kasutades üleloomispistega ühendusõmblust. Paigutasin krae kasukale ja selgus, et krae on vist saanud liiga pikk. Ma ei hakanud midagi väiksemaks lõikama, lasin kraenurgad võrdselt mõlemalt poolt üle joosta. Kraed ja kehaosa kokku õmmeldes panin krae ja kehaosa vahele kandiriba, mille õmblesin pärast tagasi varjamaks õmblust.

Korraks mõtlesin, et panen kasukale ainult ühe nõöbi, kuid kasukat selga proovides selgus, et sedasi hakkab hõlma ülemine pool tagasi keerama ja see ei ole etnograafiliselt õige ega talvisele ilmale sobiv kandmisviis. Punutud nõöbid tegin nahast (joonis 59). Selleks lõikasin kummagi nõöbi jaoks 1 cm laiuse ja umbes 60 cm pikkuse riba, millelt lõikasin maha karvad. Keerasin nahariba kolm korda ümber pliitsi, siis võtsin pliitsi nahariba seest ära ja tekkinud auku hakkasin kordamööda mõlemat nahaotsa läbi panema, et auk täituks. Samal ajal vaatasin, et pealepoole satuks naha sile ilma karvadeta pool. Jätsin nõöpiledele umbes 10

cm pikkused otsad. Kasukat selga pannes leidsin alumisele nööbile sobiva koha, mis on umbes vöökoha kõrgusel. Nööbi kohaleõmblemiseks tegin hõlma sisse naaskliga 4 auku, millest punusin läbi nööbi otsad. Kõige lõppu tegin otstest topeltsõlme. Teise nööbi panin krae alla ja kinnitasin samamoodi.

Joonis 59. Alumine nööp ja nööbiaas

Joonis 60. Krae nööp ja nööbiaas

Nööbiaasale sobiva koha leidmiseks panin kasuka veel kord selga. Sobiv koht on umbes vöökoha kõrgusel vasaku hõlma keskel. Nööbiaasa jaoks lõikasin kummagi aasa jaoks 2 cm laiuse ja 15 cm pikkuse nahariba, millelt lõikasin ära karvad. Riba otsad lõikasin ümaraks. Riba ühe otsa õmblesin kasuka külge, siis murdsin riba pikkupidi pooleks ja keerutasin ribale umbes 6 tiiru peale ja venitasin kergelt. Siis õmblesin teise ümara otsa esimese peale (joonis 59). Krae nööbiaasa kinnitasin samamoodi (joonis 60).

Nüüd oli kasukas juba peaaegu valmis. Kontrollisin üle terasega õmbelused ja lõikasin väljaturritava terase lühemaks. Kõige viimasena piserdasin kasuka üle nahahooduse aerosooliga (täpsemalt värvitu Collonil nubuk+velours 200 ml), mis teeb naha vähemmäärduvaks. Ühe päeva jooksul kasutasin ära ühe pudeli aerosooli, millega lasin üle kogu kasuka, pöörates eriti tähelepanu kohtadele, kus varrukad hõõruvad kõige rohkem vastu kehaosa. Algul lasin kasukale umbes kolmandiku pudelist, siis lasin sellel imenduda ja siis lasin kasukale ülejäänud pudeli sisu ning jätsin umbes ööpäevaks seisma. Järgmisel päeval lasin kasukale teise pudeli aerosooli ja ülejäämisel päeval kolmanda pudeli.

Ning uskumatu, kasukas saigi valmis (pildid valmis kasukast on lisas 2).

Analüüs

Kasuka valmistamine on suur töö, mis nõuab aega, rahalisi võimalusi ja oskusi. Kindlasti tuleb teha proovikasukas. Seto kasuka servade tegemine on füüsiliselt raske, tasub jälgida tööasendit ja teha pause. Nahanõelad on väga vajalikud, sest tavaline nõel ei lõika nahka, vaid käitub nagu väike naaskel ja venitab auku suuremaks - see aga on läbi surudes palju raskem. Kasutasin jämedamaid nahanõelu nahku kokku õmmeldes ja peenemaid nahanõelu paelte kinnitamiseks nahale. Püüdsin vältida harutamist ja uuestiõmblemist, mis oleks tähendanud uute nõelaukude tegemist ja sellega naha rebenemise ohtu suurendamist. Paaris kohas lõikasin terase läbi ja nokkisin õmbluse vahelt välja, seejärel pingutasin õmblused üle. Üks sellistest kohtadest oli hanna ja seljatüki ühendusõmblus, kus üleval umbes 25 cm ulatuses on vaja, et nahad moodustaksid voldipõhja, kuid allpool on vaja, et õmblus hoiaks tasapindselt ja kasuka allosa hoiaks kellukjalt laiali.

Võrreldes muuseumites kasukatega on valminud kasukas tunduvalt suurem. Olen pikk inimene ja minu kasuka jaoks kulus 10 nahka. Võib-olla saaks hakkama üheksa nahaga, kuid see eeldaks väga täpset kõigi väljalõikamiste kulude väljaarvutamist ja võib juhtuda, et tuleks teha väga palju jätkuõmblusi. Sillavee (2005, lk 326) on oma kogutud murdekeelses tekstis kirja pannud, et *säsntsess suuress kasukõss lat's umma katõssa lamba'nahka Sellise suure kasuka jaoks läks oma kaheksa lambanahka - autori tõlge*. See lause vihjab, et kaheksa nahka võis ikka minna, võib-olla pool nahka rohkem või vähem.

Minu kasuka juures on kasutatud nii heleda kui tumeda karvaga nahku. Teinekord kasutaksin pigem heledaid nahku, sest tumedad karvad paistavad kasuka välisküljel silmatorkavalt välja. Seda oli näha kohtades, kus oli vaja tumeda karvaga nahka lappida.

Kasuka tegemine võtab aega ja selle käigus saavad nahad palju nühkimist, mille käigus võivad nahad muutuda topilisteks ja määrduda. Edaspidi teeksin esimese piserdamise nahahooldusvahendiga kohe pärast tükkide väljalõikamist.

Järgmisel korral jälgiksin ka seda, et kaenla alla ja kohtadesse, mis hõõrduvad kandes rohkem, paneksin tugevamad nahad. Minul sattusid sinna just õrnemad ja õhemad nahad ning

juba uuena on näha, et seal võivad tekkida probleemid. Samas sattus ühte voldikimpu väga paks nahk paksu tiheda villaga, mille allutamine minu soovidele oli väljakutseks. Sinna kohta tasuks panna õhem ja vähema villaga nahk.

Kui mõelda kasukategemise laiemalt, siis oli see väga tore ja silmaringi avardav kogemus. Kas teeksin teise kasuka veel - kindlasti ning selle juures on mulle abiks selle kasuka juures omandatud kogemused. Ühtlasi andis see väikese tõuke uurida edasi Seto tekstiilipärandisse kuuluvat.

Kokkuvõte

Töö jaguneb kaheks peatükiks. Esimene peatükk keskendub Setomaale kui alale laiemalt. Setomaa on piirkond, mida poolitab Eestimaa-Venemaa riigipiir. Eesti poolel jääb Setomaa Kagu-Eestisse. Peatükis on tutvustatud naistekasukaid toetudes kirjalikele allikatele ning on kirjeldatud ja analüüsitud muuseumites olevaid naistekasukaid. On leitud kasukate ühiseid jooni ja välja toodud erinevusi. Välja on toodud muuseumid, kust võib leida Seto naistekasukaid. Kasukate juures on peamiselt pööratud tähelepanu erinevate kaunistusvõtete kasutamisele. On välja toodud paelte erinevused mustrites, värvides ja hulgas. Seto naistekasukate juures on materjalidena kasutatud lambanahku (ühe kasuka juures on kasutatud lisaks ka veisenahka), poepaelu ja linast niiti. Õmblemisel on kasutatud terasega õmblust ja üleloomispistega ühendusõmblust. Paelte kinnitamiseks on kasutatud eelpistet ja üleloomispistet.

Teise peatüki eesmärgiks on rakendada kirjalikke allikaid ja muuseumikasukatel nähtut praktikas. Kasuka puhul on kasutatud Seto kasukatele iseloomulikke töö- ja kaunistusvõtteid. Praktilise läbitegemise käigus oli palju õppida. See oli minu jaoks esimene kord, kus oli ühes esemes nii palju nahku koos. Õppisin selle käigus tehtud vigade käigus palju ning järgmise kasuka juures saaksin kasutada selle kasuka käigus õpitud kogemusi. Järgmisel korral oskaksin paremini arvestada nahkade omapäradega lõigete paigutamisel ja villa värvi mõjudega õmblemisel. Kasuka praktiliselt läbitegemine andis kogemusi, mida saab kasutada edaspidi nahast esemete valmistamisel. Peamised kuluartiklid kasuka tegemisel olid 10 lambanahka, umbes 6,5m tumepunast poepaela ja 0,5m heledamat poepaela.

Mõistete seletusi

hame, ka **särk** - pikkade varrukatega linasest kangast rõivaese, mida kanti sukmani või kitasniku all. Särgi varrukad kaunistati ohtra tikandi või sissekootud muustriga

händ - seljavoltide kimp või seljaosas vööjoonel asetsev kolmest voldist kimp

kask, **kasuk** - lambanahkne kasukas

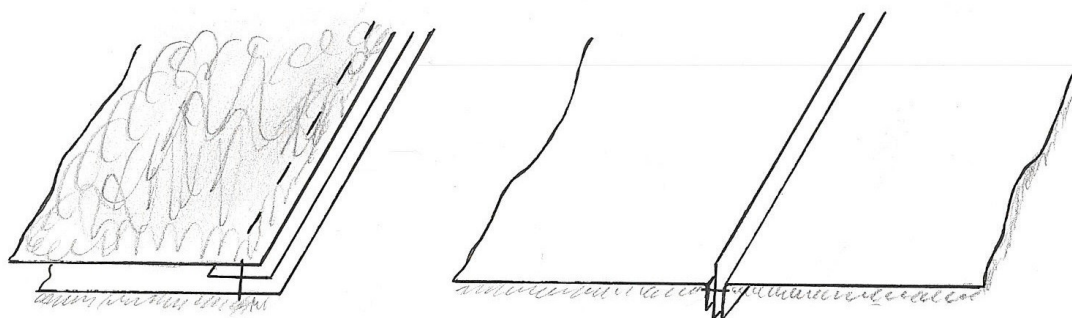
kitasnik - tumesinine puuvillane pihtseelik, välimuselt on sarnane sukmaniga

puhuribad - kasuka servadesse õmmeldavad karvaga naharibad

räbik, **räpik**, ka **pikk-kuub** - seto poolvillane (suvine) või täisvillane (talvine) valge pealistrõivas, mis lõikelt ja kaunistuselt sarnaneb kasukale. Talvist rõivaeset on nimetatud ka särk

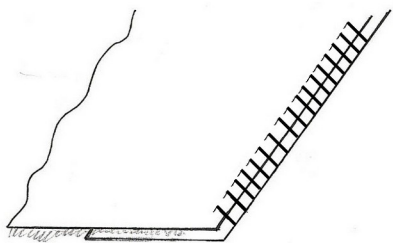
sukman - tumesinine või must villane voodriga pihtseelik, mida kanti hame peal

Terasega õmblus on vajalik, kui kaks nahatükki soovitakse kokku õmmelda nii, et saadud tulemus jääks tasapinnaliselt hoidma (joonis 61). Selleks õmmeldakse eelpistet kasutades kahe nahatüki vahele kitsas nahariba ("teras"), millelt on karvad maha pügatud.

Joonis 61. Terasega õmblus. Joonis Made Uus

Üleloomispistetega detailide ühendusõmblust kasutatakse kahe naha ühendamiseks juhul, kui nahad ei pea jääma tasapinnaliselt hoidma, vaid õmblus püüab hoida kaht nahka vastamisi. Kasutatakse üleloomispistet (joonis 62).

Joonis 62. Teraseta õmblus. Joonis
Made Uus, täiendused Ene
Koppelman

Allikad

Kirjalikud allikad

- Kiristaja, A. (2023). Seto rahvarõivad. I. Kala (projektijuht), *Seto rahvarõivad* (lk 13-40). Seto Käsitüü Kogo MTÜ.
- Lepson, D. (2005). Räpina. S. Palm ja A. Raudoja (toimetajad), *Kuiss vanal Võromaal eleti* (lk 340-341). Seto Instituut.
- Manninen, I. (2009). *Eesti rahvariiete ajalugu*. Eesti Rahva Muuseum.
- Mikumets, P. (2004). Setude meesterõivastuse arengust 20. sajandil. M. Aun ja A. Jürgenson (koostajad), *Setumaa kogumik 2. Uurimusi Setumaa arheoloogiast, geograafiast, rahvakultuurist ja ajaloost* (lk 103-125). Ajaloo Instituut ja MTÜ Arheoloogiakeskus.
- Nassar, E. (2019). Seto rahvarõivad. H. Külvik (trükise projektijuht), *Igal rahval oma rõivas. Kihnu, seto, suidi ja liivi rahvarõivad* (lk 45-79). Seto Instituut.
- Piho, M. (2017). Seto rahvarõivad, tekstiilid ja hõbeehted 19.-20. sajandil. T. Benfoughal, O. Fišman ja H. Valk (koostajad ja toimetajad), *Inimese muuseumi ekspeditsioonid Eestisse. Boris Vilde ja Leonid Zurov Setomaal (1927-1938)* (lk 663-680). Seto Instituut.
- Piiri, R. 2007. *Eesti talurahva ülerõivas 19. sajandil*. Eesti Rahva Muuseum.

Pino, V. (2005). Setu. S. Palm ja A. Raudoja (toimetajad), *Kuiss vanal Võromaal eleti* (lk 342-364). Seto Instituut.

Sillavee, F. (2005). Rõuge. S. Palm ja A. Raudoja (toimetajad), *Kuiss vanal Võromaal eleti* (lk 321-339). Seto Instituut.

Esemelised allikad

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 688:142

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 563:1652

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 563:1812

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 563:1835

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 563:1911

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 657:66

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 657:138

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 659:12

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 659:85

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 659:112

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 663:104

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 666:71

Eesti Rahva Muuseum, ERM A 1024:95

Eesti Vabaõhumuuseum, EVM E 154:27

Eesti Vabaõhumuuseum, EVM E 186:2

Eesti Vabaõhumuuseum, EVM E 186:32

Obinitsa Seto Muuseum, OSM T-34

Obinitsa Seto Muuseum, OSM 3 614 T 348

Radaja eramuuseum, Rad 79

Värskas Seto talumuuseum, STM Kasukas lambanahaga

Värskas Seto talumuuseum, STM Kasukas lamba- ja vasikanahaga

LISA 1. Tööriistad ja -materjalid

1.1 Tööriistad

mõõdulint

lõikematt, lõikenuga, joonlaud

käärid naha, kanga ja paberi jaoks

köösnerinuga

paberiklambrid

sõrmkübar

kahe jämeduses kolmetahulised nahaõblemise nõelad

nööpnõelad

õmblusnõel

naaskel

sukavarras

harilik pliats, marker

raseerija

1.2 Materjalid

paber lõigete konstrueerimiseks

proovikasuka materjal, soovitatavalt sama paks kui lambanahk (kasutasin vatiini ja mööblikangast)

10 pargitud lambanahka

6,5 m tumepunast paela

0,5 m helepunast paela

2x linane niit

3 pudelit aerosooli, mis muudab naha vett ja mustust hülgavaks, värvitu Collonil nubuk+velours 200 ml)

tumepunane teksaniit

LISA 2. Traditsiooniliste võtetega valmistatud Seto naistekasukas

Fotod Kristi Everst

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ene Koppelmann,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose traditsiooniliste võtetega valmistatud Seto naistekasukas, mille juhendajad on Ave Matsin ja Made Uus, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Ene Koppelmann

08.05.2023